

УДК 330.341.1

О.Л. Чернелевська
канд. екон. наук, докторант
Л.М. Чернелевський
канд. екон. наук, проф.
Національний університет
харчових технологій

СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРІВ — ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена розкриттю одного із напрямів зростання ефективності окремих галузей промисловості та економіки держави в цілому — формуванню та забезпеченню функціонування гнучких об'єднань суб'єктів господарської діяльності — кластерів. В статті висвітлено три підходи до створення кластерів — індустріального (агломерація виробничих зв'язків), регіонального (агломерація територіальних зв'язків) та змішаного. Авторами проаналізовано міжнародний досвід щодо різних підходів до формування кластерних об'єднань з метою їх оптимального функціонування, зафіксовано відмінності окремих типів таких об'єднань з врахуванням специфік економік кожної країни. Особливу увагу автори приділили вивченню європейського підходу до створення кластерних об'єднань, їх конкурентним перевагам над американськими та японськими кластерами.

Ключові слова: кластер, конкурентоспроможність, інновації, концентрація, стратегія, моделі економіки.

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. процес створення та нагромадження нових знань спричинив перехід до якісно нового стану суспільства: знання стали самостійною продуктивною силою. Знання визначальним чином впливають не лише на сферу виробництва, а й на структуру та обсяги споживання. Інноваційність та наукоємність продукту стають одними з визначальних критеріїв визначення його конкурентоздатності, а можливість оволодіння сучасними чинниками конкурентоспроможності безпосередньо залежить від рівня розвиненості «нової економіки» в країні.

Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. Основною ознакою сучасного розподілу продуктивних сил у світі є суттєвий відрив країн-лідерів від менш потужних країн, які майже повністю залежать від позиції лідерів. Для країн, що належать до інноваційних лідерів, характерна висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу, а отже, збільшення рівня конкурентоздатності власної економіки.

Лише побудова інноваційної моделі економіки має стати тією моделлю вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу у суспільстві. [3]

Дієвим механізмом епохи глобалізації є гнучкі об'єднання суб'єктів господарської діяльності для досягнення і посилення конкретного господарського ефекту. Такими об'єднаннями є кластери.

Кластерна теорія економічного розвитку, за Майклом Портером, передбачає те, що одна або декілька фірм, досягнувши конкурентоспроможності на світовому ринку, розповсюджує свій позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів та конкурентів. А успіхи оточення, в свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності даної компанії.

Питання, пов'язані з принципами роботи кластерів розглянуто у наукових працях В. Андерсона, М. Войнаренка, В. Дубницького, С. Соколенка, Майкла А. Портера та інших.

© О.Л. Чернелевська, Л.М. Чернелевський, 2012

Найбільш вживаним визначенням поняття кластера є визначення Майкла Е. Портера: «Кластери — це географічно сконцентровані групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях». [10]

З позиції системного підходу кластер має дві яскраво виражені складові — галузеву і територіальну. Тому виділяють галузевий кластер, який являє собою сукупність суб'єктів господарської діяльності різних взаємопов'язаних галузей, об'єднаних в єдину організаційну структуру, елементи якої взаємопов'язані і спільно функціонують для забезпечення розвитку власного потенціалу і конкурентоспроможності і регіональний кластер — це територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного регіону, що направляють свою діяльність на виробництво продукції світового рівня. При цьому географічні границі кластера відображають економічні реалії й не обов'язково можуть збігатися з адміністративними границями.

Войнаренко М.П. зазначає, що кластер — це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції й економічного зростання регіону. [2]

Соколенко С.І. доводить, що комплекси-кластери є альтернативою галузевого підходу, який застосовують прибічники традиційної схеми виробництва. [9]

Існує доволі багато визначень поняття «кластер», які використовуються в теорії і практиці дослідження проблем кластеризації економічних систем.

Кластер в економічній літературі ще визначається як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, зв'язаних технологічним ланцюжком.

Подібне визначення кластерів дає Лоурен Е. Янг, який відмічає: «Кластери фірм — це групи компаній, розташованих поруч. В окремих випадках такі зосередження утворюють групи компаній, які належать до однієї й той самій галузі» [5, с.4]. До загальних характерних ознак кластерів, крім тих, що названо, Лоурен Янг відносить також розташування компаній поблизу більших дослідницьких університетів; формування їх переважно з невеликих приватних компаній; наявність досвіду роботи співробітників у багатьох фірмах.

Ще один американець, Вольфганг Прайс пише: «Створення кластерів і впровадження кластерної моделі об'єднання підприємств є спосіб відновлення довіри між урядом і бізнесом, а також трансформацію ізольованих фірм у підприємницьке співтовариство» [1, с.7].

Іноді терміни, що мають різні значення, використовуються як рівнозначні, створюючи плутанину, що вимагає точніших визначень. Зокрема, важливо бачити наступні відмінності у визначеннях, які використовуються в літературі:

– Індустріальний кластер (Porter 1990) — агломерація виробничих зв'язків типу постачальник-покупець або покупець-постачальник, або загальних технологій, загальних покупців або каналів розповсюдження, або загальних професійних областей.

– Регіональний кластер (Enright 1992, 1993) — це той же індустріальний кластер, фірми якого знаходяться в географічній близькості один до одного. Найбільш правильно розуміти регіональний кластер як найбільш широкий термін, який враховує і умови формування територіальної агломерації фірм і можливі способи зв'язків між підприємствами різних галузей. Регіональні кластери також відносяться до категорії просторових проявів «Виробничих каналів» Doeringer і Terkla (1995), «Гнучких виробничих комплексів» Scott і Storper (1989), і «Інновативное оточення» Maillat (1991).

– Індустріальні райони (як наприклад Італійські індустріальні райони, описані Brusco 1992; Piore і Sabel 1984; Becattini 1987, 1989; Goodman і Bamford 1990; і Ryke, Becattini, і Sengenberger 1992) — концентрації фірм, залучених у взаємозалежні виробничі процеси, часто в якійсь промисловій галузі або сегменті промисловості, і все це розташовано в просторі, який можна подолати в перебігу дня для того, щоб забезпечити спільну роботу (Sforzi 1992).

– Ділова мережа складається з декількох фірм, які мають постійну комунікацію і взаємодію, і, можливо, — певний рівень взаємозалежності, але при цьому галузеві

зв'язки або географічна близькість необов'язкові (Staber 1996 і Sydow 1996, обговорення ділових мереж).

Кластер, як правило, являє собою об'єднання географічно локалізованих підприємств, науково-дослідних установ, навчальних закладів, ринкових структур як основних учасників інноваційного процесу. Однією з головних складових успішного кластеру є його інноваційна направленість, оскільки без впровадження інновацій кластерне об'єднання буде прототипом територіально-виробничих об'єднань і зможе проіснувати лише обмежений проміжок часу до логічного завершення свого виробничого потенціалу.

Найважливішим показником діяльності кластерів є забезпечення високої конкурентоспроможності їх продукції на ринку, тому кластерний розвиток країни є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки. Крім того, кластери являють собою комбінацію конкуренції та кооперації таким чином, щоб об'єднання в одних сферах допомагали успішно вести конкурентну боротьбу в інших.

Другий підхід — наукове визначення, характерний для академічних та дослідних кіл. Аналітиками проводиться пошук кількісних показників і параметрів, необхідних для проведення статистичного і економічного аналізу, таких як стандартні промислові класифікації галузей, показники економічної агломерації та оцінки трансакційних потоків. Прикладом такого підходу може бути дослідження Відділу міського і регіонального планування університету штату Північна Кароліна, в якому на основі коефіцієнтів локалізації та міжгалузевих потоків продукції було виділено в межах економіки штату 213 промислових кластери.[8]

В іншому дослідженні виділення кластерів здійснювалось в межах всієї країни на основі формул зважування за такими показниками, як розміри виробництва, інтенсивність концентрації виробництва, темпи зростання та інтенсивність міжгалузевих зв'язків. Використання такого підходу в економіці США дозволило виділити 380 кластерів в таких сферах, як наукоємна обробна промисловість, промисловість споживчих товарів та ін., на які припадає 57 % всієї робочої сили країни, 61 % валового внутрішнього продукту, 78 % загальнонаціонального експорту[4].

Нарешті, третій підхід — бізнес визначення, характерний для різних бізнес-шкіл, розвиває регіональні кластерні моделі, засновані на порівнянні конкурентних переваг на міжнародних ринках, діяльність на яких пов'язана з такими факторами, як рівень конкурентоспроможності, характер підприємницьких угод, спеціалізована інфраструктура, розвинений локальний споживчий попит.

Таким чином, узагальнюючи світовий досвід і тлумачення сутності концепції кластерів згаданими, а також іншими авторами і, особливо з огляду на перший український досвід створення кластерів, нами було сформульовано, можливо, перше серед українських учених наступне визначення даного поняття.

Кластер — це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співробітничать із науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції й економічного зростання території функціонування.

Відсутність єдиного визначення кластера та множинність інтерпретацій кластерної концепції обумовило різноманітність практичних підходів до визначення кластерної політики. Ліберальна кластерна політика направлена на підтримку кластерів, які спочатку були сформовані ринком. Однак більшість економічно розвинутих країн мають саме централізовану кластерну політику.

Пріоритетними вважаються інноваційні підходи, а виконувана робота проводиться на принципах партнерства. Данія одна із перших в Європі розробила уніфікований підхід до бізнес співробітництва (1989—1990 рр.). На підготовку проекту протягом 3 років було виділено 25 млн. дол. США, щоб визначити перспективні структури в країні. У сфері агропромислового комплексу розроблено схему функціонування кластера від переробки продукції до постачальників технологій та обладнання. Датський комітет із розвитку бізнесу як орган, що відповідає перед урядом за розробку концепції кластеризації, ініціював ряд нових розробок у цій

сфері. Результатом була участь у 1992 р. в кластерах 40% усіх фірм держави, які забезпечили 60 % всього експорту. Проведена протягом декількох років робота вивела Данію у світові лідери по кластеризації економіки. [6]

Аналіз світового досвіду показує, що необхідна державна програма підтримки кластерних ініціатив, яка може бути організована у вигляді конкурсів на кращі кластерні проекти. Кінцевим результатом традиційного кластера є випуск вже відомої або удосконаленої продукції, яка користується попитом. Його ядром є, як правило, велике промислове підприємство з виробництва конкурентоспроможної продукції, біля якого концентруються постачальники обладнання і сировини, наукові і освітні установи тощо.

Існують національні особливості кластерної політики і загальні закономірності кластерних стратегій, але немає однозначності у виборі складу засобів і способів їх реалізації. Різноманіття кластерних стратегій визначається національними економічними особливостями, прийнятою моделлю і методами її реалізації.

На сьогодні майже всі країни Європейського Союзу здійснюють реалізацію національних чи регіональних програм кластеризації відповідно до рішення Лісабонського самміту Європейського Союзу (2000) Відповідно до цього рішення пріоритетним для країн-членів ЄС є впровадження економіки знань, що здатна на основі інноваційних кластерів забезпечити конкурентоспроможність, що перевищує показники економік США та Японії.

Про важливість розвитку кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що в 2006 році схвалено «Маніфест кластеризації в країнах Європейського Союзу», а в 2008 у м. Стокгольм в рамках Європейської президентської конференції з інновацій та кластерів було прийнято «Європейський кластерний Меморандум». Нове покоління програм Європейської регіональної політики на 2007—2013 пропагує підхід, що базується на регіональних інноваційних кластерах не тільки в розвинутих міських центрах, але також в бідніших сільських регіонах.

В Європейському Союзі існують програми підтримки бізнесу, зокрема в рамках програми EUREKA крім регулярних і парасолькових (Umbrella) проектів виконуються й кластерні проекти (Cluster).[11] Ці проекти об'єднані єдиною метою та поєднують партнерів для фокусування зусиль та ресурсів для розвитку та використанні нових технологій у певних ринкових областях.

Дослідження «Іннобарометр 2006» зазначає, що одна з чотирьох компаній в ЄС працює в середовищі, схожому на кластерне, використовуючи тісну співпрацю з іншими підприємствами в регіоні та сильними зв'язками з інфраструктурою місцевого бізнесу. Більше, ніж половина з 3500 опитаних компаній підтверджують, що належність до кластеру допомагає розширенню бізнесу. Більше, ніж дві третини їхніх менеджерів погоджуються, що державні органи влади відіграють ключову роль у підтримці кластерів. [7]

Впровадження кластерної стратегії в ЄС виконується на національному, регіональному та місцевому рівнях. Зростаючою тенденцією є краще співробітництво між національними міністерствами або агенціями, що надають всебічну підтримку кластерних стратегій, в той час як регіональні агенції впроваджують кластерні ініціативи.

Фінансування інфраструктури і окремих проектів в кластерах здійснюється як на основі змішаного фінансування: інвестиції підприємств-учасників кластерів разом з бюджетним фінансуванням (практика Німеччини, Фінляндії, КНР), так і з відсутністю або мінімальною участю бюджетних ресурсів (практика Великобританії, Нідерландів, США, Канади).

Ефективність діяльності кластерів забезпечується за рахунок використання географічної концентрації взаємопов'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості і наукових центрів.

Висновки. Огляд європейського та світового досвіду функціонування кластерних об'єднань підтверджує необхідність їх створення в Україні, що суттєво підвищить ефективність національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вольфганг Прайс*. Роль негосударственной организации как движителя преобразований //Перспективные исследования. — 1999. — № 2. — С. 24—36.
2. *Войнаренко М.П.* Кластеры в економіці: аналіз теорії і практики : монографія — Хмельницький : ХНУ, 2008. — 220 с.
3. *Законодательство* разных стран о синдикатах и трестах. //Под ред. И.М. Гольдштейна. СПб., 1910. — 306с.
4. *Реализация* идеи трансформации и синергии кластеров в инновационной деятельности. Смертенко П.С., Чернышов Л.И., Марьенко А.В. Вісник українського матеріалознавчого товариства, 2009, в.2, с. 87—94.
5. *Лоурен Э. Янг* Технопарки и кластеры фирм. — К.: ПЕРУ, 1995. — 7с.
6. *Курс* экономики. Под ред. Райзберга Б.А. М.: Инфра-М, 1997. — 720с.
7. *Семиноженко В.П., Геєц В.М.*, Інноваційні перспективи України — Харків: Константа, 2006. — 272 с.
8. *США: держава і ринок* //Під редакцією Парканского А.Б., Чепракова С.В., Дубиніна С. Н.// Наука. 1991. — 470с.
9. *Соколенко С.І.*, «Кластеры в глобальній економіці». — Наукове видання. — К.: Логос, 2004. — 848 с.
10. *Clusters and the New Economics of Competition* / Michael E. Porter // Harvard Business Review, 1998.
11. *R. Haggenmeller*, EUREKA Clusters and European competitiveness, EUREKA Forum, Prague, 2005.

Е.Л. Чернелевская, Л.Н.Чернелевський

Создание кластеров — одно из направлений роста экономики

Статья посвящена раскрытию одного из направлений роста эффективности отдельных отраслей промышленности и экономики государства в целом — формированию и обеспечению функционирования гибких объединений субъектов хозяйственной деятельности — кластеров. В статье рассмотрено три подхода к созданию кластеров — индустриального (агломерация производственных связей), регионального (агломерация территориальных связей) и смешанного. Авторами проанализирован международный опыт относительно разных подходов к формированию кластерных объединений с целью их оптимального функционирования, зафиксированы отличия отдельных типов таких объединений с учетом специфик экономик каждого государства. Особое внимание авторы уделили изучению европейского подхода к созданию кластерных объединений, их конкурентных преимуществ перед американскими и японскими.

Ключевые слова: кластер, конкурентоспособность, инновации, концентрация, стратегия, модели экономики.

E.L. Chernelevskaya, L.N.Chernelevskyy

Creating clusters — one of the areas of economic growth

The authors elucidate one of the areas of growth performance of individual industries and the national economy as a whole — the formation and functioning of flexible associations of economic entities — clusters. The paper highlights three approaches to cluster — Industrial (agglomeration of industrial relations), regional (territorial agglomeration ties) and mixed. The authors analyzed the international experience regarding different approaches to cluster associations for their optimal functioning, reported differences of individual types of associations to the specifics of each country's economy. Particular attention is paid to the study authors European approach to create cluster associations, their competitive advantage over American and Japanese clusters.

Key words: cluster, competitiveness, innovation, concentration, strategy, economy model.

e-mail: jimp@ukr.net

Надійшла до редколегії 01.06.2012 р.